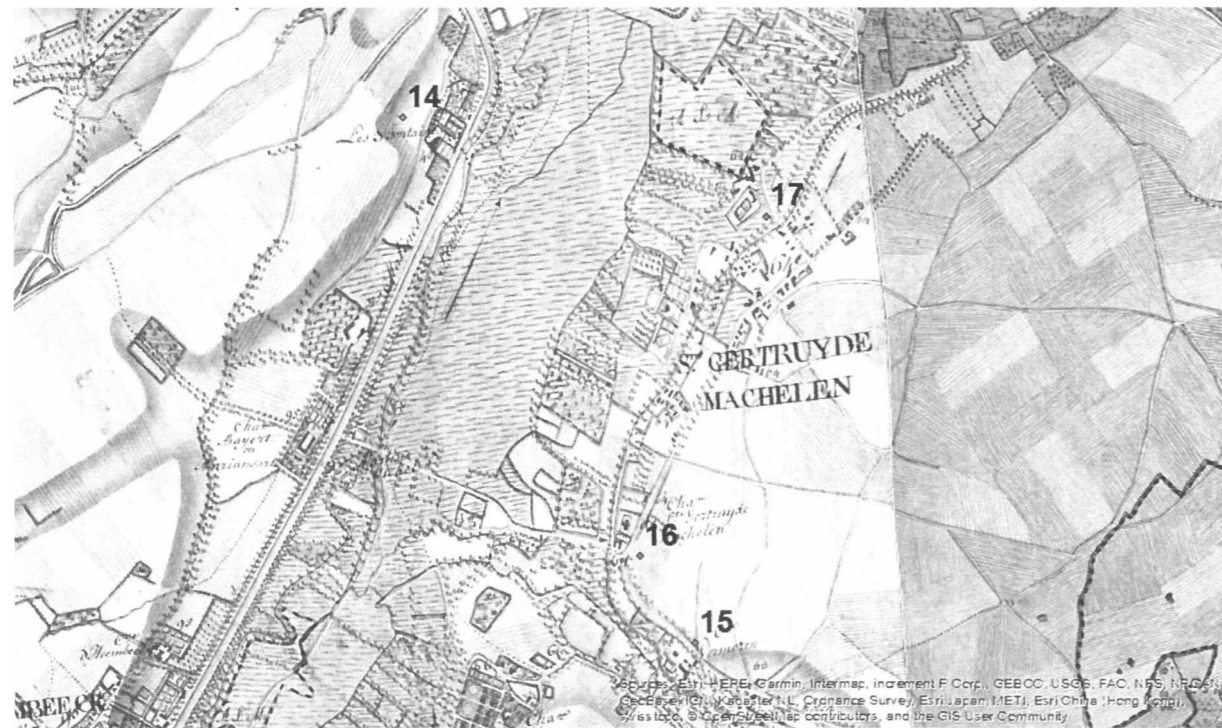

Wonen langs de Zenne, Trawool en Woluwe door de eeuwen heen

Een landinrichtingsplan voor de Trawoolvallei - Deel 2

Ten zuiden van de Senecaberg ligt, tussen het gehucht de Drie Fonteinen en de gevangenis, Landgoed Drie Fonteinen, een 18de eeuwse landgoed. Ten oosten van dit landgoed (ten westen van kanaal Willebroek) is in 2016 een opgraving uitgevoerd n.a.v. een toevalsvondst (*opgraving Vilvoorde Brusselsesteenweg 127, nummer 14*). Tijdens dit onderzoek zijn de restanten van het sas (sluis met een afsluiting aan twee kanten) van de Drie Fonteinen onderzocht. Het kanaal en het sas werden in werking gesteld in 1561. Het kanaal speelt tot op heden een belangrijke economische en industriële rol voor de regio en Brussel. De sluis had in de beginperiode vooral een recreatieve functie. Later, vanaf de industriële revolutie, kreeg het sas eveneens een economische functie. Vanaf het in gebruik nemen van het sas waren de muren van de sluis zelf in natuursteen opgebouwd. De oevers van het kanaal waren oorspronkelijk in hout. Pas in de eerste helft van de 19de eeuw werden deze gedeeltelijk versteend.

Ook aan de oostzijde van de Zennevallei hebben drie motte's en kastelen gelegen (*afbeelding 8*). In het zuidwestelijke deel van de gemeente Machelen ligt bij *Diegem, Vermeren* een alleenstaande hoeve (met donjon?) (*nummers 15*). Het zou kunnen gaan om een kleine hoeve of jachtpaviljoen, afhankelijk van het Hof van Wezenbeek of van de heren van Diegem; de hoeve wordt al vermeld in 1512; in 1583 zou Alexander Farnèse, gouverneur-generaal der Nederlanden, hier overnacht hebben op zijn doortocht naar Antwerpen. Op de Ferrariskaart (1771-1777) staat het goed vermeld als "cense (hoeve) Vermeren", in 1870 was het eigendom van de Brusselse familie Vilain XIV.

Afbeelding 8, uitsnede uit afbeelding 5 kabinetskaart van Ferraris met van zuid naar noord: alleenstaande hoeve Vermeren, Schetsenveld (15), Kasteel Beaulieu/Château de Sint-Gertruyde (16), Geuzentempel (17).

Iets noordelijker is Kasteel Beaulieu/Château de Sint-Gertruyde gelegen (*nummer 16*). Dit Barokkasteel dateert uit 1654 en zou zijn aangelegd op de grondvesten van de 13de - eeuwse burcht van Machelen. Het lag aan de Woluwe en was van oorsprong een waterburcht. Vanaf 1920 begon de aftakeling met de verkaveling van het kasteelgoed, het dempen van de grachten en de afbraak van één van de torens. In 1949 is het kasteel gerestaureerd. Nu is het beschermd bouwkundig erfgoed. Ook de net iets ten noorden gelegen *Geuzentempel (protestantse kapel)* hoort bij het kasteel. De ligging van de tempel is vrij markant: er is een vrij abrupte niveauverschil van een drietal meter tussen de hoger gelegen oostrand van het perceel en het lageregelegen westelijk deel.

Bij het bouwrijp maken van de drie oostelijke loten kwam net onder de oppervlakte de muurresten van 18de - eeuwse steenbouw aan het licht. Mogelijk gaat het om een gebouw in het park van het kasteel. Het zou kunnen gaan om een portierswoning of een koetshuis. Mogelijk hoorde het gebouw bij de 13de - eeuwse burcht.

Noordelijk van kasteel Beaulieu en eveneens op de oostflank van de Woluwe- en Zennevallei ligt (aan de Woluwe) de *Sint-Gertruidenhof/ dorpsburcht/ kasteel Pellenberg (nummer 17)* *Afbeelding 9 situeert dit ook op de atlas van de Buurtwegen..* Van oorsprong was het een Laat Middeleeuws kasteel/ waterburcht. Men vermoedt dat de dorpsburcht al in de dertiende eeuw ontstond als voortzetting van het Frankische Hof op Strettem. De burcht beheerste eeuwenlang de Woluwe (beek) en gaf aanleiding tot de stichting van Machelen tussen de burcht en de *Sint-Gertrudis* kerk. Betreffende het ontstaan van de Sint-Gertrudiskerk zijn tot op heden betrekkelijk weinig gegevens voorhanden; de eerste kerk heeft waarschijnlijk even ten noordoosten van de huidige kerk gestaan. Mogelijk bestond de kerk al in de negende eeuw en maakte deel uit van het domein van de abdij van Sint-Gertrudis te Nijvel. In 1224/1226 is voor het eerst sprake van de "parochia de Machela". De huidige kerk is uit de 16de eeuw. Hij werd gebouwd op het voormalige kerkhof en is thans beschermd als bouwkundig erfgoed. In 1500 is men begonnen met de bouw en in 1580 zou de oude kerk helemaal opgegeven en afgebroken zijn. In de zestiende eeuw, tijdens de godsdienststroebeelen werden de burcht en de nabijgelegen kerk zwaar beschadigd. Kasteel Pellenberg is nu in gebruik als gemeentelijke openbare bibliotheek en socio-cultureel centrum.

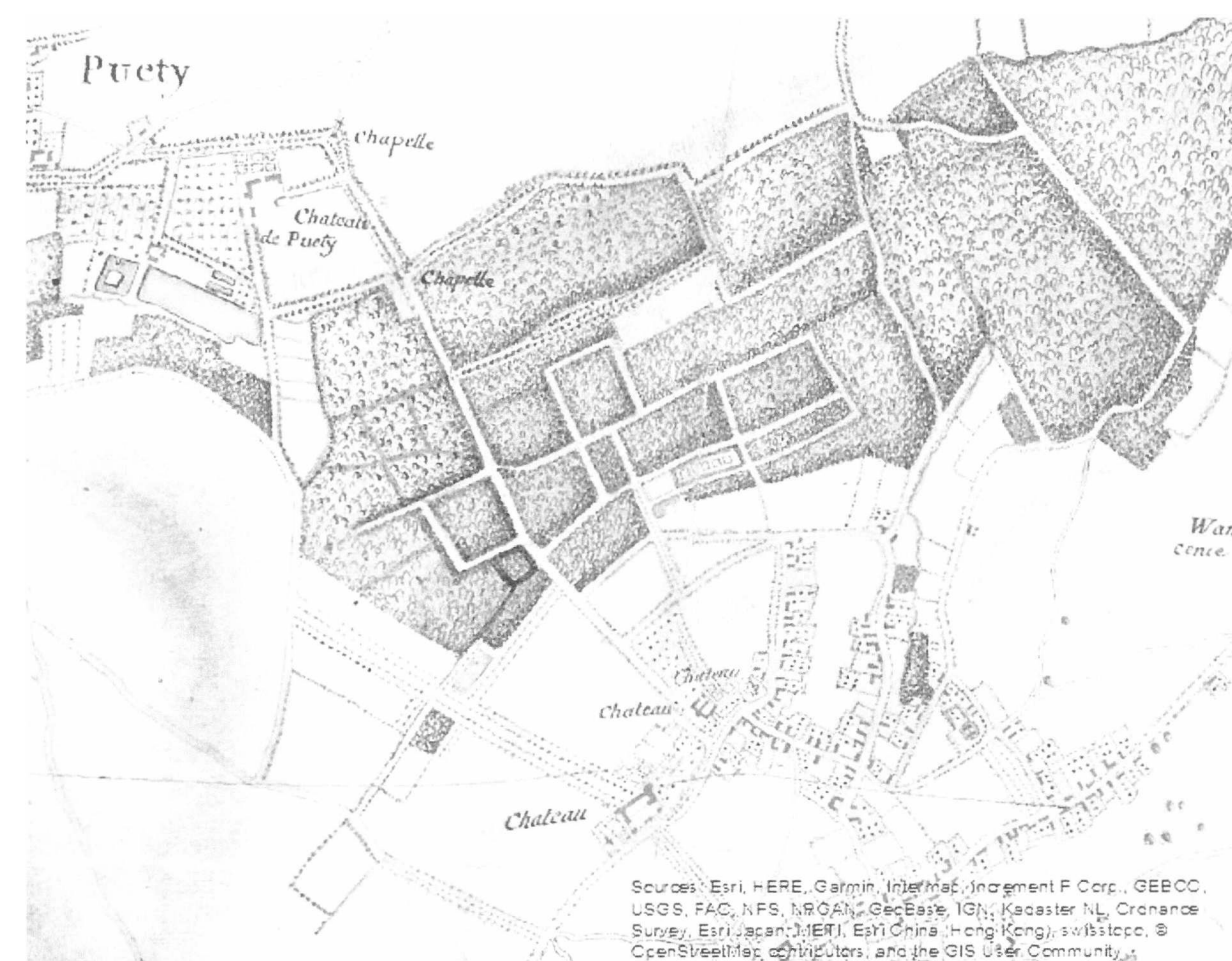

Afbeelding 9, kasteel Pellenberg en de Sint-Gertrudiskerk op de Atlas der Buurtwegen

Ten noorden, op de locatie waar de Zenne naar het westen afbuigt, ligt in Vilvoorde de *O.L.V.-kapel Steenvoorde* (**nummer 22**, zie terug overzicht op afbeelding 5). Het gaat om een kapel, die is opgericht ter herinnering aan de nieuwe vestiging van het Karmelietessenklooster te Vilvoorde in de 16de eeuw, nadat de oorspronkelijke te Steenvoorde verwoest werd door de beeldenstormers. Nu is de kapel opgenomen in de omheiningsmuur van een fabriek.

Meer naar het oosten lagen langs de Trawool nog een drietal kastelen (*afbeelding 10*). Ten zuiden van de Trawool lag het *kasteel van Meerbeek / Groot Hof van Melsbroek* met bijbehorende hoeve *Willemijnshof* uit de 16de eeuw (**nummer 18**). Van het kasteel zelf zijn alleen de ringmuur en de poort bewaard. Aan de Steenwagenstraat is het domein gedeeltelijk afgebakend door een omheiningsmuur en bleven een aantal olmen over van de vroegere ingangsdreef. Aan de noordzijde van het kasteelterrein ligt de parochiekerk Sint-Martinus uit de Volle Middeleeuwen met begravingen uit dezelfde periode. Verder ligt hier nog de laatmiddeleeuwse hoeve *Hof van Zellaer of Hof ter Linden*, de pachthoeve van de Abdij van Park.

Het andere kasteel is het kasteel van Boetvoort (**nummer 19**). Het oudste kasteel was een waterburcht die tot puin was vervallen toen H. Madoets het in 1594 verwierf. In 1610 werd een nieuw kasteel gebouwd. De afbraak van het nieuwe kasteel is te dateren tussen 1812 en 1850.

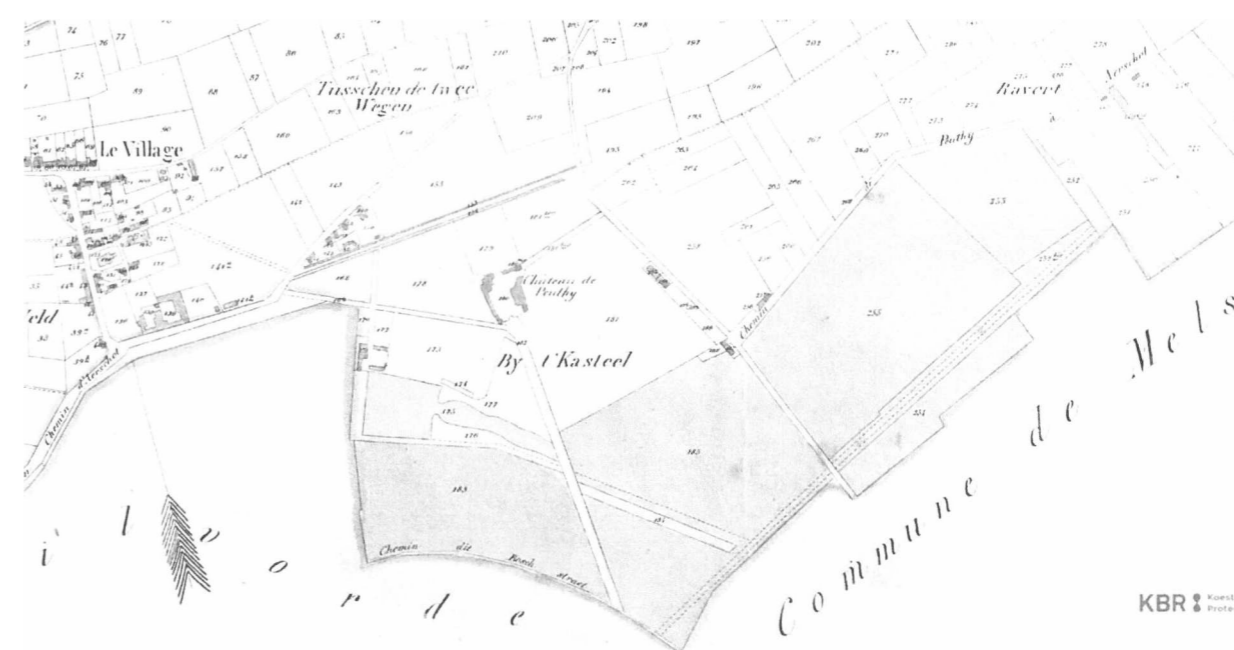
Afbeelding 10, de kastelen Batenburg (boven), Meerbeek en Boetvoort op de Villaret kaart (1745-1748) met ertussen het Floordambos

Ten noorden van de Trawool ligt het derde kasteel, het kasteel van Peutie, *de Batenborghoeve* (**nummer 20**, *afbeelding 11*). De eerste vermelding van het kasteel is uit 1430, maar het kasteel stamt waarschijnlijk – zoals de naam 'Batenborch' suggereert – van het hoogmiddeleeuwse dorpskasteel, dat tijdens de godsdienststroeibelen nagenoeg volledig werd verwoest. In 1598 verwierf Robert de Moens, heer van Zelem, het sterk vervallen kasteelcomplex. Na zijn overlijden gaf zijn echtgenote, Catharina de Baudequin, het landgoed in 1615-1616 een volledig nieuw uitzicht, dat vandaag nog tot op zekere hoogte herkenbaar is: het domein werd opnieuw ingedeeld door lanen en afwateringsgrachten, uitgerust met vloedplanken om het waterpeil te regelen. Zij liet ook de Ravaartstraat naar Melsbroek rechtekken, verbreden en met iepen en eiken beplanten. In historische bronnen wordt ook gesproken van een 'snoekengracht' (*afbeelding 10A*). Dit was waarschijnlijk de Trawoolbeek of een parallelle gracht aan de zuidrand van het domein. In de 19de eeuw wordt deze gracht verbreed, uitgediept en opgestuwd met als resultaat een 200 m lange en maximaal 30 m brede waterpartij, die aansluit bij de vierkante vijver aan de westrand van het domein. Volgens de Primitieve kadastrale legger besloeg de 'vijver van vermaek' 1 hectare 33 are en werd hij geflankeerd door een bijna even grote boomgaard en een driehoekig perceel lusthof aan de noordzijde en een strook lustgrond aan de zuidzijde. Een bosperceel van 4,5 hectare lag aan de overzijde van de Trawoolbeek. Ten westen van het kasteel lag een tweede 'hof van vermaek' van 1 hectare 38 are. Het domeingedeelte ten oosten van de zuidwaartse dreef bestond uit bos en landbouwgrond.

Afbeelding 10A, detail van de Villaret kaart (1745-1748) met kasteel Batenborch. De grote rechthoekige gracht aan de zuidzijde van het kasteel zou een snoekengracht zijn geweest.

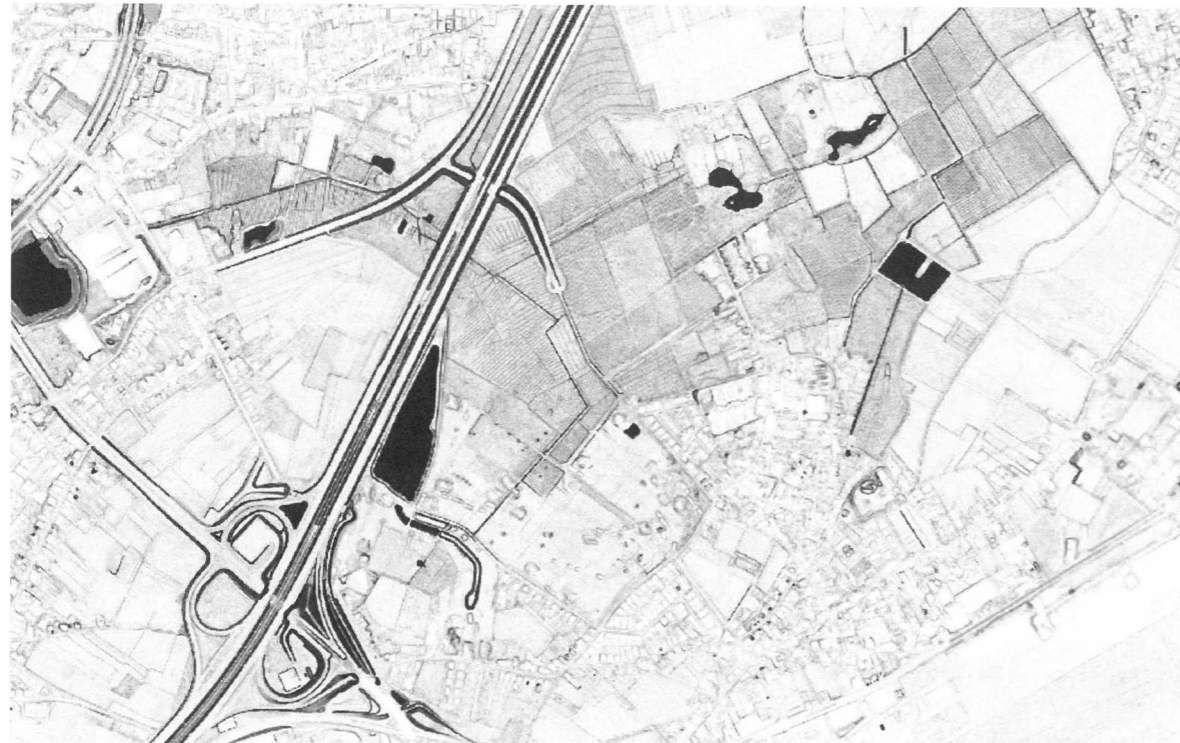
Batenborch zelf is in de 17de / 18de eeuw een grotendeels ommuurd complex, met de diverse elementen geschikt rondom een rechthoekige binnenplaats. In de noordwestelijke hoek lag het kasteel, voorzien van een rechthoekige plattegrond en een zuidwestelijke hoektoren; de overige zijden werden voor het grootste deel ingenomen door dienstgebouwen met uitzondering van de zuidzijde. Het huidige kasteel is vooral het resultaat van een 18de-eeuwse verbouwing. In het begin van de jaren 1880 werd een groot gedeelte van de westelijke vleugel van het kasteelcomplex gesloopt, zodat aan die zijde alleen het huidige kasteelvolumen en de hoveniers- of rentmeesterswoning bewaard bleven. De oostelijke vleugel werd gereduceerd tot het huidige bakstenen koetshuis in de zuidoostelijke hoek en een bakstenen schuurtje in de noordoostelijke hoek. De lage aanbouwsels zijn van relatief recente datum. Het kasteel is nu ingericht als kantoor- en vergaderruimte.

Afbeelding 11, kasteel Batenborg op het plan parcellaire de la commune de Peuthy : avec les mutations jusqu'en 1835 (1833 – 1843)

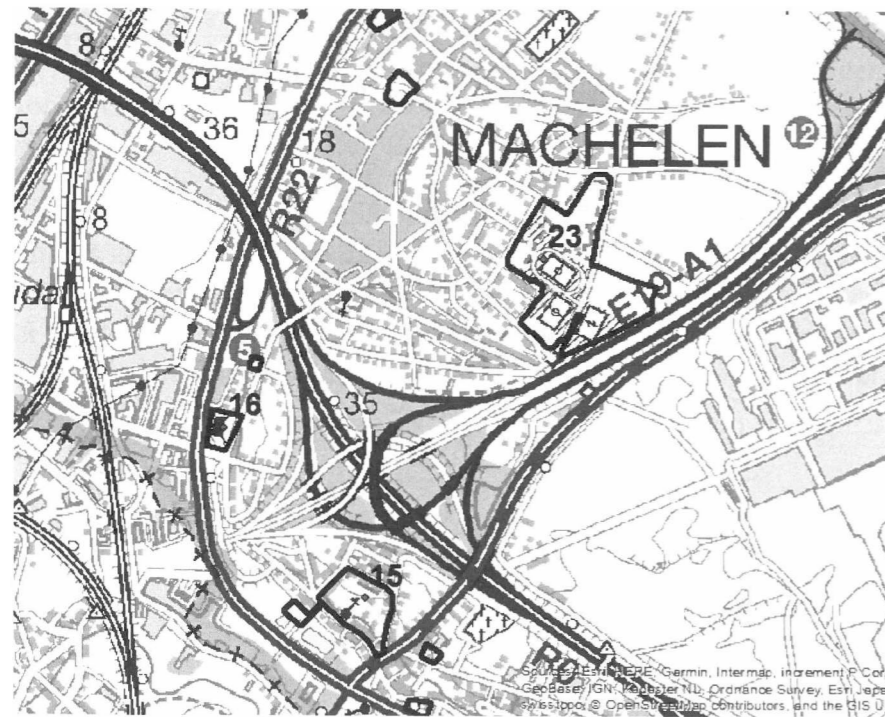
Uit bovenstaande beschrijving wordt duidelijk dat het noordelijke deel van het Peutie- en Floordambos tot het domein van kasteel Batenborch behoorden. Het zuidelijke deel behoorde tot de invloedssfeer van het kasteel van Meerbeek. Erfgoedonderzoeker landschappen Thomas Van Driessche doet onderzoek naar rabatten en heeft in dit kader ook de geschiedenis van het Floordambos bekeken. Uit de voorlopige resultaten van zijn onderzoek blijkt onder andere dat het gebied waar beide bossen liggen altijd vrij nat is geweest. Volgens historische bronnen behoorde het in de 17de eeuw tot de gemene gronden (2/3 Melsbroek, 1/3 Peutie). Het werd gebruikt als grasland voor vee en er werd turf gewonnen. Begin 17de eeuw lagen ook verschillende visvijvers in het gebied. Omstreeks 1748 begon men met het planten van elzen. Het gebied raakt daarna steeds verder bebost; een aantal voormalige visvijvers werd eveneens beplant.

Omdat het gebied erg nat is, trachtte men het bos door middel van het aanleggen van rabatten droger te maken. Zoals op het digitaal hoogtemodel Vlaanderen (DHMV) te zien is, zijn deze rabatten nu nog altijd aanwezig (afbeelding 12). Het is niet duidelijk in welke periode men begonnen is met het aanleggen van rabatten in het Peutie- en Floordambos. Bekend is dat in de 19de eeuw rabatten veelvuldig werden toegepast. Hoogstwaarschijnlijk lagen in de 19de eeuw al rabatten in het Peutie- en Floordambos, maar het is ook niet uitgesloten dat men al is begonnen met de aanleg van rabatten al in de 18de eeuw (toen het gebied bebost werd).

Afbeelding 12, digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II skyview factor M 0,25, airview van het Floordambos en omgeving. De rabatten in het Floordambos zijn goed te herkennen.

De laatste bijzondere site is aangetroffen op de overgang van de hoogte naar de Zennevallei, in het zuiden van Machelen bij de Heirbaan, Bosveld (**nummer 23 op afbeelding 5**). Afbeelding 13 situeert dit op de recente topokaart. Hier zijn, tijdens archeologisch onderzoek, sporen van 19de-eeuwse steenwinning aangetroffen, één van de groeves waar de vermaarde Diegemse zandsteen werd gewonnen. De zandsteenontginningen gingen tot een diepte van wel 3,5 meter.

Afbeelding 13, overzicht van de vindplaatsen in de gemeentes Vilvoorde, Machelen en Steenokkerzeel uit de Centraal Archeologische Inventarisatie.

De 19de eeuwse steenwinningssite is aangegeven met nummer 23

Conclusie

Uit de eerste inventarisatie van de archeologische gegevens is gebleken dat in de gemeenten Machelen, Vilvoorde en Steenokkerzeel veel bijzondere erfgoedsites aanwezig zijn, die belangrijk zijn voor de identiteit van de Zennevallei en omgeving. In de volgende maanden zal de inventarisatie verdergaan. Met name het Floordam- en Peutiebos, de resultaten van de opgraving Machelen Begoniagaarde, de steengroeve en het (nog niet genoemde) fabrieksspoorlijntje in Machelen, worden nader onderzocht. Het is de bedoeling om deze erfgoedelementen zichtbaar te maken in de landinrichting.

Omdat de VLM het belangrijk vindt in de landinrichtingsprojecten samenwerking aan te gaan met lokale organisaties, heeft zij contact opgenomen met de heemkundekringen in het landinrichtingsgebied.

Een warme oproep tot besluit van dit artikel: indien u over aanvullende informatie over de bovenstaande erfgoedsites beschikt (bij voorbeeld oude foto's of kaarten), dan verkrijgen wij die graag van u.

Janneke Bosman, archeoloog
 VLAAMSE LANDMAATSCHAPPIJ, Afdeling Regio Oost
 T 014/25.83.28 M 04/74564987
 janneke.bosman@vlm.be
 www.vlm.be